

جایگاه سنت و مدرنیته در نظام ارزشی جوانان و بزرگسالان شهر تهران

نویسندگان: دکتر زهرا داریاپور*، دکتر محمود کتابی** و دکتر هوشنگ طالبی***

* استادیار گروه علوم اجتماعی دانشکده علوم انسانی دانشگاه شاهد

** دانشیار گروه علوم اجتماعی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان

*** استادیار گروه آمار دانشکده علوم دانشگاه اصفهان

چکیده

ارزش‌ها، مبانی مهمی هستند که پایه بینش و کنش انسان را تشکیل می‌دهند. بر این مبنا، در این مطالعه، تأثیر عوامل اقتصادی - اجتماعی بر ساختار ارزشی جوانان و بزرگسالان شهر تهران مورد بررسی قرار گرفته است. مسأله اصلی تحقیق این است که ساختار ارزشی ساکنین شهر تهران، بیش‌تر از نوع ارزش‌های سنتی است یا مدرن و این که آیا میان ساختار ارزشی جوانان و بزرگسالان تفاوتی وجود دارد یا نه و سرانجام چه عواملی بر ساختار ارزشی افراد تأثیر دارند؟

در این راستا، طرح تحقیقی فراهم و با استفاده از تکنیک مصاحبه ساختمند اجرا شده است. نتایج، بیانگر تفاوت ساختار ارزشی جوانان با بزرگسالان است و عواملی مانند پای‌بندی دینی، احساس وجود نابرابری در جامعه، میزان دستیابی به هدف‌های زندگی، هویت طبقاتی ذهنی، جنسیت، سن و وضع تأهل در زمره عوامل مؤثر بر ساختار ارزشی سنتی یا مدرن بوده‌اند. زنان بیش از مردان دارای ارزش‌های سنتی‌اند و جوانان بیش از بزرگسالان دارای ارزش‌های مدرن هستند.

واژه‌های کلیدی: سنت، مدرنیته، نوسازی، جهت‌گیری سیاسی، پای‌بندی دینی، ارزش، نظام ارزشی

دوماهنامه علمی - پژوهشی
دانشگاه شاهد
سال دهم - دوره جدید
شماره ۱
آبان ۱۳۸۲

مقدمه

ارزش به‌عنوان یک پدیده اجتماعی، از زمان تشکیل اجتماعات اولیه تاکنون در زندگی انسان نقش مهمی داشته است. ماکس وبر می‌گوید، زندگی بشر از یک رشته انتخاب‌ها تشکیل شده که افراد از طریق آن‌ها نظامی از ارزش‌ها را برپا می‌کنند. ذات ارزش عبارت است از انتخاب و تصدیق آزادانه [۱]. ارزش‌ها از یک سو راهنما و تعیین‌کننده گرایش‌های

اجتماعی و ایدئولوژی‌ها و از سوی دیگر تعیین‌کننده رفتار و کنش اجتماعی هستند که در آداب و رسوم، قوانین، اعتقادات و اصول مقدس و شیوه‌های زندگی روزمره تجلی می‌یابند [۲ و ۳].

یکی از مشغله‌های فکری محققین حوزه ارزش‌ها، تعیین و توصیف گروه‌های اجتماعی برحسب طبقه‌بندی‌های ارزشی و تعیین عوامل مؤثر در گرایش گروه‌ها و قشرهای اجتماعی، مانند جوانان و بزرگسالان به

هر یک از این طبقه‌بندی‌های ارزشی است.

در جامعه ما نیز با توجه به وقوع انقلاب اسلامی و تغییرات ارزشی پدید آمده در سال‌های پس از انقلاب و همچنین گسترش رسانه‌های جمعی در سال‌های اخیر که سبب آشنایی بیش‌تر افراد و بالاخص جوانان با ارزش‌ها و هنجارهای جوامع دیگر شده، بررسی ساختار و اولویت‌های ارزشی افراد جامعه و تبیین عوامل مؤثر در آن، ضروری به نظر می‌رسد. بنابراین در مقاله حاضر تلاش گردیده تا با توجه به اقتضای شرایط و محدودیت‌ها، این مسأله بررسی شود که ساختار و اولویت‌های ارزشی جوانان و بزرگسالان شهر تهران بیش‌تر از ارزش‌های سنتی متشکل است یا از ارزش‌های مدرن و عوامل مؤثر در این ساختار احتمالی چیست؟

طرح مسأله

آنچه جوامع و اقشار مختلف را در درون یک جامعه از هم متمایز می‌کند، باورها، ارزش‌ها و نگرش‌ها یا به عبارت دیگر، فرهنگ آنان است. ویلیامز (Williams, R.) در تعریف فرهنگ می‌نویسد: فرهنگ، یک شیوه خاص زندگی است که معانی و ارزش‌ها را نه تنها در هنر و آموزش، بلکه در نهادها و رفتارهای عادی نیز تشریح می‌کند. ارزش‌ها، در رسوم، قوانین، هنجارها، اصول مقدس و شیوه‌های زندگی روزمره متجلی می‌شوند [۴، ۵ و ۶] و برای ترویج، مشروعیت بخشی، تفسیر و ضمانت اجرای رفتارهای اجتماعی موجود و جدید به کار می‌روند [۷].

ارزش‌ها از نظر اهمیتی که دارند، یکسان نیستند و در یک مجموعه جای دارند که «نظام ارزشی» نامیده می‌شوند. نظام ارزشی، سازمان پایداری از عقاید است که با شیوه‌های قابل ترجیحی از کنش یا حالت‌های غایی وجود ارتباط دارند و در پیوستاری که براساس اهمیت نسبی مرتب شده، قرار می‌گیرند [۸].

اولویت‌هایی که افراد به ارزش‌ها می‌دهند، یکسان نیست. این اولویت‌ها معمولاً بیانگر خلق و خو، شخصیت، تجربه‌های جامعه‌پذیری، تجربه‌های منحصر به فرد زندگی، فرهنگ پیرامون و مانند آن است [۹].

از جمله عوامل مهم در مباحث مرتبط با توسعه اقتصادی اجتماعی و وضعیت جوامع مدرن، وضعیت

اخلاقی و ارزشی افراد در این جوامع است که در دهه‌های اخیر انگیزه انجام مطالعات متعدد در زمینه نظام ارزشی آحاد و اقشار مختلف و بالاخص جوانان و ارتباط اولویت‌های ارزشی با رفتار اجتماعی - اقتصادی و سیاسی بوده است. در کشور ما نیز با توجه به وقوع انقلاب اسلامی و اجرای سه برنامه توسعه اقتصادی - اجتماعی در کشور، لزوم بررسی پیامدها و نتایج برنامه‌های توسعه و توجه به موانع و مشوق‌ها در زمینه‌های ارزشی در جهت تحقق اهداف توسعه احساس می‌شود. در عین حال، مشاهده رفتار جوانان و همچنین ملاحظه نتایج برخی تحقیقات انجام شده، حاکی از وجود ارزش‌ها و هنجارهایی است که با ارزش‌ها و هنجارهای بزرگسالان متفاوت به نظر می‌رسد [۱۰].

بنابراین، با توجه به موارد فوق و اهمیت ارزش‌ها در دیدگاه نظریه‌پردازان علوم انسانی و رفتاری در بررسی کنش‌های اجتماعی، مسأله اصلی تحقیق حاضر این است که ساختار ارزشی حاکم بر جوانان و بزرگسالان جامعه ما چیست و اولویت‌های ارزشی آن‌ها کدام است؟

شوارتز در نظریه خویش، ارزش‌ها را به دو بخش ارزش‌های جمعی و ارزش‌های فردی تقسیم می‌کند. ارزش‌های جمعی، شامل ابعاد محافظه‌کاری و توجه به ماورای خود است و ارزش‌های فردی، تمایل به تغییر و تقویت خود (پیشبرد اهداف شخصی) را شامل می‌شود [۱۱].

از آن‌جا که اساس تحقیق حاضر بر نظریه شوارتز استوار است، فرض تحقیق در زمینه سنجش متغیر وابسته این است که ابعاد ارزشی تشکیل‌دهنده محافظه‌کاری و توجه به ماورای خود - که عبارتند از: امنیت، همنوایی، سنت، نوع‌پرستی و جهان‌روایی - بیانگر ساختار ارزشی سنتی‌اند و ابعاد ارزشی تشکیل‌دهنده تقویت خود و تمایل به تغییر - که عبارتند از: قدرت، موفقیت، لذت‌گرایی، برانگیختگی و خوداتکایی - بیانگر ساختار ارزشی مدرن هستند.

مسأله اصلی دیگر تحقیق، بررسی عوامل مؤثر بر ساختار و اولویت‌های ارزشی جوانان و بزرگسالان است. از آن‌جا که نظریه‌پردازان و محققان معاصر، همچون فلانگان، کاوک فای و چيو استفاده از یک نظریه و رویکرد

۲- مفهوم سنت در علوم اجتماعی

در آرای متخصصان علوم اجتماعی، سنت به‌عنوان یکی از عناصر عمده فرهنگ در نظر گرفته شده است و مشخصه‌های فرهنگ از قبیل دگرگونی، تغییرپذیری، انطباق‌پذیری و توانایی هدایت و تفسیر کنش‌کنشگران در مورد سنت‌ها نیز مصداق دارد. ویژگی اصلی فرهنگ، قابلیت انتقال از نسلی به نسل دیگر است. بنابراین، سنت، مجموعه‌ای از عقاید، آداب و رسوم و عادات تاریخی، فرهنگی و اجتماعی و به یک معنا، میراث تاریخی است که کنش‌کنشگران را در سطح خرد و کلان تحت تأثیر قرار می‌دهد [۱۴].

در این بررسی، سنت به مفهوم جامعه‌شناختی آن، یعنی به‌عنوان یکی از عناصر عمده فرهنگ و مجموعه‌ای از عقاید، آداب و رسوم، ارزش‌ها، هنجارها و عادات تاریخی، فرهنگی و اجتماعی محسوب می‌گردد که عامل انتقال میراث یک قوم از نسلی به نسل دیگر است. در این معنا، رابطه سنت و مدرنیته، رابطه‌ای تقابلی و متضاد مفروض نشده و امکان دگرگونی، انطباق‌پذیری و تفسیر کنش‌کنشگران اجتماعی را دارد.

۳- مدرنیته

شاید هیچ مفهومی به اندازه مفهوم مدرنیته، چند پهلو و مبهم نباشد، چنان‌که گاه به‌عنوان یک ساختار اجتماعی - فرهنگی و در نتیجه واقعیتی تاریخی مطرح شده و گاهی به مثابه حالت، رویکرد فلسفی یا جهان‌بینی تازه [۱۵].

در منابع فارسی نیز علی‌رغم بحث‌های فراوانی که امروزه در زمینه سنت و مدرنیته می‌شود، مفهوم مدرنیته کاملاً مبهم و نامشخص است، به طوری که مترجمان و نویسندگان در بحث از توسعه و نوسازی، گاهی مفاهیم مدرنیسم (modernization)، مدرنیسم (modernism) و مدرنیته (modernity) را یکسان و هم معنا فرض می‌کنند.

۳-۱- مفهوم مدرنیته

در فرهنگ لغت آریانپور در برابر واژه "Modernity" معانی امروزی‌گری، نوگرایی، تجدد و نوین‌گرایی آمده است. به نظر سویینگ وود، مدرنیته حاکی از فرهنگی نوآورانه و اخلاقی عقلانی است. منطق روشنفکری با تفکر انتقادی،

را در تبیین نظام ارزشی کافی نمی‌دانند، براساس رویکرد تئوری ترکیبی که عمدتاً براساس نظریه شوارتز و رویکرد توسعه انسانی قرار دارد و با توجه به امکانات و محدودیت‌های تحقیق، از میان متغیرهای مؤثر بر ساختار و اولویت‌های ارزشی، به بررسی تأثیر جهت‌گیری مذهبی، جهت‌گیری سیاسی، پایگاه اجتماعی، توازن بین انتظارات و امکانات، نابرابری اجتماعی و میزان دسترسی به رسانه‌های جمعی بر اولویت‌های ارزشی می‌پردازیم. همچنین اثر متغیرهای زمینه‌ای، همچون سن، جنس، تحصیلات و وضع تأهل، بر اولویت‌های ارزشی بررسی می‌گردد.

تعریف مفاهیم

۱- سنت

لغت‌نامه دهخدا، واژه سنت را به معنای راه و روش و نیز با تکیه بر اصطلاح فقهی آن، گفتار، کردار و تقریر معصوم (ع) دانسته است که ضد بدعت است [۱۲].

آلن بیرو در فرهنگ علوم اجتماعی در تعریف سنت می‌نویسد: «سنت از ریشه لاتین "Traditio" به معنای عمل باز پس دادن و انتقال گرفته شده است و انتقال میراث فرهنگی گروهی ویژه، در طی نسل‌ها است. اولین حامل سنت، زبان محاوره و حافظه جمعی و فردی است و پس از آن زبان مکتوب. سنت، انتقال درست سلوک و رفتار جمعی است که موجبات بقای گروه را فراهم می‌سازد. همچنین شیوه زندگی و مخصوصاً روش‌ها و فنونی که امکان موفقیت در محیطی خاص را فراهم ساخته‌اند از طریق سنت‌ها، به نسل‌های دیگر انتقال می‌یابند؛ لکن چون تجربه گروه تنها محدود به موفقیت‌های مادی آن نیست، سنت، انتقال تجربه اجتماعی و معنوی گروه و همچنین مجموع آداب و رسوم، باورها، ارزش‌ها و آرمان‌های غالب را نیز موجب می‌شود» [۱۳].

در فرهنگ واژه‌های جامعه‌شناسی جانسون (Gohnsoon)، سنت به معنای شیوه‌ای فرهنگی یا ترتیبات ساختی است که به‌عنوان یک میراث عام در نظام اجتماعی در نظر گرفته می‌شود. سنت، مفهومی از استمرار غیرقابل منازعه همراه با درک مشترکی از گذشته است [۳۵].

یا غایی است که براساس اهمیت نسبی رتبه‌بندی شده‌اند [۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۲ و ۲۳].

بنابراین، مراد از پژوهش در باب سنت و مدرنیته در تحقیق حاضر این است که ساختار و اولویت‌های ارزشی افراد در جامعه ما، سنتی است یا مدرن؟ به عبارت دیگر، در نظام ارزشی جوانان و بزرگسالان، اولویت با ارزش‌های سنتی است یا با ارزش‌های مدرن؟

پیشینه پژوهش

شوارتز در سال ۱۹۹۲ در مقاله‌ای با عنوان «پیشرفت‌هایی در نظریه ارزش‌ها» نتیجه تحقیق خویش را درباره ساختار ارزش‌ها، مشتمل بر نمونه‌ای متشکل از معلمان و دانشجویان ۲۰ کشور منتشر ساخت. ابزار به کار گرفته برای سنجش ارزش‌ها «تست بررسی ارزش‌های شوارتز» بود که شامل ده نوع مقوله ارزشی با ۵۷ ارزش است.

نتایج نشان داده است که مهم‌ترین انواع ارزشی در این ۱۳ کشور به ترتیب عبارت بوده‌اند از: خیرخواهی، خود اتکایی و جهان‌گرایی، امنیت و همنوایی. پنج نوع ارزشی که دارای اهمیت کم بوده‌اند به ترتیب عبارت بوده‌اند از: موفقیت، لذت‌گرایی، انگیزش، سنت و قدرت [۲۴].

شوارتز و باردی (Schwartz and Bardi)، در تحقیق دیگری در سال ۲۰۰۱، با عنوان «سلسله مراتب ارزش‌ها در میان فرهنگ‌های مختلف»، شباهت‌های ساختار ارزشی ۱۳ کشور را بررسی و تشریح کرده‌اند. نمونه تحقیق، شامل معلمان و دانشجویان ۱۳ کشور (بالغ بر ۱۰۰ تا ۳۰۰ نفر) و ابزار مورد استفاده، تست بررسی ارزش‌های شوارتز بوده است. شوارتز متذکر می‌شود که یکسانی سلسله مراتب ارزشی در همه فرهنگ‌های مورد مطالعه می‌تواند به‌عنوان کارکرد تطبیقی ارزش‌ها در برخورد با سه نیاز اساسی کارکرد اجتماعی (روابط همیاری و حمایتی اولیه، انجام امور مولد و نوآورانه و برآورده کردن نیازها و خواسته‌های شخصی) محسوب شود [۲۵].

تینگ کاوک فای (Ting kwok fai) نیز در مقاله‌ای با عنوان ارزش‌های مادی‌گرایانه در هنگ‌کنگ (Hong Kong) و گوانزوا (Guangzhou) در سال ۲۰۰۰ با استفاده از ترکیبی از دو رویکرد فرامادی‌گری اینگلهارت و رویکرد

دانش تجربی و انسان‌گرایی عجین است و با سنت‌ها و رسوم در تنازع است. اصولاً باور به پیشرفت، علم تجربی و پوزیتیویسم، ذاتی مدرنیته است. شارل بودلر (Charles Baudelaire) شاعر فرانسوی، نخستین کسی بود که لغت مدرنیته را به کار برد. وی در ۱۸۶۳ نوشت: مدرنیته، زودگذر، فانی و مشروط است. مدرنیته نیمی فانی است و نیمی دیگر ابدی و تغییرناپذیر. بودلر، مدرنیته را به‌عنوان تجربه طبیعت پاره پاره زندگی مدرن شهری می‌داند و آن را نو کردن زمان حال با لحظه‌های زودگذر معرفی می‌کند که در کار نقاشان و شاعران مدرن به تصویر آمده است [۱۶]. در تحقیق حاضر، مدرنیته، همچون یک حالت یا رویکرد و به مثابه یک حالت یا شیوه مدرن در تقابل با حالت یا شیوه زندگی سنتی است و آرزوی دستیابی به برداشتی تازه و پیشنهادی نو محسوب می‌گردد و شیوه‌ای از زندگی و یکی از انواع نگرش‌های اخلاقی و سیاسی است که با فکر و ایده نوآوری، خلاقیت، پیشرفت و توسعه ملازم است و در مقابل گذشته‌گرایی و عدم پیشرفت قرار دارد.

۴- ارزش و نظام ارزشی

واژه ارزش در زبان فارسی اسم مصدر «ارزیدن» و دارای این معانی است: قدر، مرتبه، استحقاق، لیاقت، شایستگی، زیندگی، برازندگی و قابلیت [۱۷].

براساس تعریف دایره‌المعارف علوم اجتماعی، ارزش ممکن است بر علائق، مطلوبیت‌ها، خواسته‌ها، تمایلات، رجحان‌ها، وظایف، تعهدات اخلاقی، کمبودها، نیازها، جاذبه‌ها و سایر خصوصیات‌گزینه‌ای دلالت کند [۱۸]. شوارتز، ارزش‌های بشری را عبارت از اهداف فراموقعیتی می‌داند که به‌عنوان اصول راهنما در زندگی فرد یا گروه به کار می‌روند و از نظر اهمیت تفاوت دارند. به نظر وی، معنای یک ارزش در الگوی تجربی پیوسته با سایر ارزش‌ها و از جایگاه آن ارزش در ساختار روابط میان تمامی ارزش‌ها مشخص می‌شود. مجموعه‌ای که این ارزش‌ها در آن شکل گرفته‌اند و براساس اهمیتشان در زندگی فرد به‌عنوان هدف‌ها و اصول قطعی راهنمای زندگی آنان تلقی می‌شوند، نظام ارزشی نام دارد. بنابراین، نظام ارزشی، سازمانی از ارزش‌ها و باورهای ترجیحی ابزاری

یکی دیگر از زمینه‌های مورد توجه رویکرد توسعه انسانی، در نظر گرفتن تأثیر جنسیت، وضعیت تأهل و شغل بر جهت‌گیری ارزشی افراد است [۲۸، ۲۹ و ۳۰].

تینگ و چيو (Ting and Chiu) در زمینه تأثیر عامل جنسیت می‌نویسند: شواهد زیادی وجود دارد که بیانگر تمایل مردان و زنان به داشتن جهت‌گیری‌های ارزشی متفاوت است. این امر از تفاوت جامعه‌پذیری براساس تجارب اجتماعی فرد ناشی می‌شود [۲۷].

نظریه ساختار ارزشی شوارتز

شوارتز (Schwartz) روان‌شناس اجتماعی معاصر، با توجه به نظریه راکیچ در مورد ارزش‌ها به طرح نظریه خویش در مورد ارزش‌ها پرداخته و مقیاسی را برای اندازه‌گیری ارزش‌ها تهیه کرده است. براساس نظر وی، ارزش‌ها، اهداف فرا موقعیتی هستند که به‌عنوان اصول راهنما در خدمت زندگی فرد یا گروه قرار دارند و دارای درجات مختلفی از اهمیت هستند. به نظر وی، ارزش‌ها مرتبط با ده بعد انگیزشی هستند که برخاسته از سه نیاز اساسی بشر، یعنی نیازهای زیست‌شناختی، نیاز به تعامل اجتماعی و نیازهای اساسی و رفاهی هستند. ده بعد انگیزشی عبارتند از: نوع پرستی (خیرخواهی)، سنت، همنوایی، امنیت، قدرت، موفقیت، برانگیختگی، لذت‌طلبی، خوداتکایی و جهان‌روایی (رستگاربوری).

ابعاد ارزشی در مجموع، دو محور دو قطبی را تشکیل می‌دهند: نخست، آمادگی برای تغییر در برابر محافظه‌کاری و دوم، توجه به ماورای خود در برابر تقویت خود. براساس فرضیات شوارتز، با توجه به این‌که ارزش‌ها به‌عنوان اهداف در نظر گرفته می‌شود، نوع‌های ارزشی و ارزش‌های تشکیل‌دهنده آن‌ها براساس سه ملاک از هم تشخیص داده می‌شوند: نخست این‌که ممکن است ارزش‌ها در خدمت منافع فردی یا جمعی باشند. دوم این‌که امکان دارد ارزش‌ها، ارزش‌های ابزاری یا غایی باشند و سوم آن‌که در ارتباط با نیازهای بیولوژیک، نیاز به تعاملات اجتماعی و یا نیازهای اساسی بشر باشند.

مقیاس بررسی ارزش‌های شوارتز از ۵۷ ارزش تشکیل می‌گردد که ۳۰ ارزش آن، ارزش‌های غایی و ۲۷ ارزش، ارزش‌های ابزاری هستند.

توسعه انسانی (Human Development) به بررسی مقایسه‌ای نظام ارزشی دو جامعه چینی با نظام‌های اقتصادی متفاوت در نمونه‌ای به حجم ۱۰۷۹ نفر که در سنین ۲۱ تا ۶۰ سال بوده‌اند، پرداخته است.

فرض تحقیق بدین‌قرار بوده است که افراد ساکن در یک جامعه سرمایه‌داری (هنگ‌کنگ) به‌عنوان افرادی فردگرا و مادی‌گرا، و افراد ساکن در جامعه‌ای سوسیالیستی (گوانزوا) جمع‌گرا هستند. به عبارت دیگر، گمان می‌رفت که مردم گوانزوا، گروه‌های متولدشده جوان‌تر در گوانزوا و نیز مردان و افراد برخاسته از خانواده‌های دارای خاستگاه اقتصادی - اجتماعی پایین‌تر، بیش از دیگران دارای ارزش‌های مادی‌گرایانه باشند.

نتایج تحقیق نشان داده است که جامعه گوانزوا دارای جهت‌گیری مادی‌گرایانه تری نسبت به پاسخگویان جامعه هنگ‌کنگ است. همچنین افراد جوان‌تر ساکن گوانزوا (نسبت به افراد مسن‌تر) و مردان در هنگ‌کنگ (نسبت به زنان) مادی‌گراتر بوده‌اند. نتایج، فرض تحقیق، مبنی بر ارتباط مادی‌گرایی با انتظارات نقش جنسی را تأیید می‌کند. همچنین تحصیلات دارای رابطه منفی با مادی‌گرایی بوده و افراد متأهل و افراد دارای خاستگاه اقتصادی - اجتماعی پایین، مادی‌گراتر بوده و سه متغیر درآمد، موقعیت شغلی و هویت طبقاتی ذهنی نیز دارای رابطه منفی با مادی‌گرایی بوده‌اند [۲۶].

چارچوب نظری تحقیق

در این بررسی با تأمل در نظریه‌ها و بررسی‌های تجربی معاصر، از نظریه‌های شوارتز و رویکرد توسعه انسانی به ارزش‌ها استفاده گردید. در ذیل، این دو نظریه به اجمال تشریح می‌شود.

رویکرد توسعه انسانی به ارزش‌ها

نظریه رویکرد توسعه انسانی (Human Development Perspective) در برابر دیدگاه فرامادی‌گری اینگلهارت قرار دارد. صاحب‌نظران این رویکرد معتقدند که جهت‌گیری ارزشی در طول مراحل زندگی تغییر می‌کند و برای مثال، تحصیلات، یک تجربه رو به رشد مهم است که تأثیر زیادی بر ارزش‌ها می‌گذارد [۲۷].

خوشه‌ای چندمرحله‌ای (Multi-Stage Cluster Sampling)، تعداد ۳۶۵ مورد نمونه از هشت منطقه شهر تهران به شیوه تصادفی انتخاب شد و براساس مصاحبه ساختمند، اطلاعات لازم جمع‌آوری گردید.

متغیرهای مستقل

خاستگاه خانوادگی: خاستگاه اقتصادی - اجتماعی خانواده، شاخصی است که از ترکیب متغیرهای منزلت شغلی و میزان تحصیلات پدر به دست می‌آید. متغیر منزلت شغلی، براساس مقیاس منزلت شغلی چلبی [۳۶] و مقدس [۳۷] رتبه‌بندی گردید. با توجه به آن‌که هر دو متغیر دارای سطوح سنجش متفاوت بوده‌اند، هر یک از مقادیر به نمره استاندارد تبدیل شد و سپس شاخص خاستگاه خانوادگی به دست آمد و استاندارد گردید.

پایگاه اجتماعی: پایگاه اجتماعی یا موقعیت اقتصادی - اجتماعی فعلی، شاخصی است که از ترکیب سه متغیر منزلت شغلی، میزان تحصیلات و درآمد به دست می‌آید و نشان‌دهنده وضعیت کنونی فرد در سلسله مراتب اجتماعی است.

با توجه به این‌که جامعه آماری تحقیق، شامل مردان، زنان و جوانان است. برای محاسبه پایگاه اجتماعی مردان، سه متغیر میزان تحصیلات، منزلت شغلی و درآمد خود فرد در محاسبه وارد شد و برای زنان متأهل، میزان تحصیلات، منزلت شغلی و درآمد همسر و برای جوانان، میزان تحصیلات، منزلت شغلی و درآمد پدر در نظر گرفته شده است. پس از تبدیل متغیرها به متغیر استاندارد و ترکیب آن‌ها با یکدیگر، شاخص پایگاه اجتماعی به دست آمد و به متغیر استاندارد تبدیل شد.

احساس وجود نابرابری: در این بررسی، احساس وجود نابرابری در جامعه، براساس ۷ گویه که همگی در سطح ترتیبی قرار دارند، سنجیده شده است.

پای‌بندی دینی: به نظر استارک و گلارک (Stark and Glarck) [۳۸] در همه ادیان دنیا، عرصه‌های مشترکی وجود دارد که عبارتند از ابعاد اعتقادی، مناسکی، عاطفی و پیامدی.

بندین ترتیب با بهره‌گیری از تئوری‌های فوق، فرضیه‌های تحقیق در زمینه عوامل تأثیرگذار بر نظام ارزشی بدین قرار است:

فرضیات تحقیق

۱. هرچه خاستگاه اقتصادی - اجتماعی خانواده بالاتر باشد، گرایش به ارزش‌های سنتی کم‌تر است.
۲. هرچه پایگاه اجتماعی بالاتر باشد، گرایش به ارزش‌های سنتی کم‌تر است.
۳. هرچه احساس وجود نابرابری بیش‌تر باشد، گرایش به ارزش‌های سنتی کم‌تر است.
۴. هرچه توازن بین انتظارات و امکانات بیش‌تر باشد، گرایش به ارزش‌های سنتی بیش‌تر است.
۵. هرچه پای‌بندی دینی قوی‌تر باشد، گرایش به ارزش‌های سنتی بیش‌تر است.
۶. هر چه جهت‌گیری سیاسی مثبت‌تر باشد، گرایش به ارزش‌های سنتی بیش‌تر است.
۷. هر چه میزان دسترسی به رسانه‌های جمعی بیش‌تر باشد، گرایش به ارزش‌های سنتی کم‌تر است.
۸. هرچه سن افراد بیش‌تر باشد، گرایش به ارزش‌های سنتی بیش‌تر است.
۹. هر چه میزان تحصیلات بیش‌تر باشد، گرایش به ارزش‌های سنتی کم‌تر است.
۱۰. زنان بیش‌تر از مردان به ارزش‌های سنتی گرایش دارند.
۱۱. افراد متأهل بیش‌تر از مجردین، به ارزش‌های سنتی گرایش دارند.

روش تحقیق

روش مورد استفاده در این بررسی، پیمایشی (Survey) است که از انواع تحقیق توصیفی است. همچنین در جمع‌آوری اطلاعات از روش مصاحبه حضوری همراه با پرسشنامه استفاده شد.

نمونه تحقیق

جمعیت تحقیق شامل افراد واقع در گروه سنی ۱۸ تا ۳۰ سال (جامعه آماری جوانان) و افراد ۳۰ سال به بالا (جامعه آماری بزرگسالان) است. از طریق شیوه نمونه‌گیری

مورد دستگاه‌های مربوط به دارا بودن وسایل ارتباط جمعی مختلف سؤال شد و سپس میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی برای کسب اخبار و سرگرمی با پنج سؤال دو وجهی و میزان اعتماد به رسانه‌های جمعی براساس پنج گویه، مشتمل بر ۶ پاسخ در سطح مقیاس ترتیبی، مورد سنجش واقع شده است.

متغیر وابسته: متغیر وابسته یا نوع جهت‌گیری ارزشی پاسخگویان براساس مقیاس بررسی ارزش‌های شوارتز (SVS) مورد سنجش قرار گرفته است. فرض تحقیق در زمینه متغیر وابسته این است که مقوله‌های ارزشی جمعی (همنوایی، امنیت، سنت، نوع پرستی و جهان‌روایی) معادل نظام ارزشی سنتی و ارزش‌های فردی (قدرت، موفقیت، لذت‌گرایی، برانگیختگی و خود اتکایی) برابر با مقوله‌های نظام ارزشی مدرن است.

۵۷ ارزش فوق به صورت عباراتی با دارا بودن یک یا دو مثال به پاسخگو ارائه و میزان اهمیت آن ارزش برای پاسخگو براساس نمرات صفر تا هفت سنجیده شده است. سپس مشابه طیف لیکرت، مجموع نمرات پاسخگو برای مجموع ارزش‌های هر یک از ابعاد سنتی و مدرن محاسبه گردیده و پس از استاندارد کردن نمرات و کدگذاری‌های مجدد به صورت طیف ارزش‌های سنتی - مدرن درآمده است.

در این بررسی، سنجش پای‌بندی دینی در چهار بعد اعتقادی، رفتاری (مناسکی)، تجربه دینی و بعد پیامدی و با تأکید بیش‌تر بر بعد رفتاری براساس ۹ گویه و ۴ سؤال که همگی در سطح مقیاسی ترتیبی قرار دارند، انجام شده است که با توجه به نتایج تحلیل عاملی، در نهایت ۷ گویه و ۴ سؤال مورد استفاده قرار گرفت.

جهت‌گیری سیاسی: برای بررسی جهت‌گیری سیاسی پاسخگویان از معرف‌های اعتماد به نهادها، میزان اهمیت دادن مسئولین به نظرهای مردم و میزان آشنایی مسئولین با درد مردم براساس ۶ گویه و ۲ سؤال که همگی در سطح ترتیبی قرار دارند، استفاده شده است.

توازن بین انتظارات و امکانات: جهت سنجش این شاخص، از دو معرف با چهار سؤال، براساس گویه‌هایی در سطح مقیاس ترتیبی به این شرح استفاده شد: محل مورد علاقه برای مسافرت و حد تحصیلات دلخواه برای خود و فرزندان و امکان برآورده شدن این انتظارات با توجه به شرایط پاسخگو.

دسترسی به رسانه‌های جمعی: برای بررسی تأثیر رسانه‌های جمعی بر نظام ارزشی پاسخگویان، ابتدا در

جدول ۱ نوع‌های انگیزشی ارزش‌های شوارتز

نوع ارزش	تعریف	مثال
نوع پرستی	تلاش برای حفظ رفاه و آسایش خود و دیگران	مفید، درستکار، بخشنده، وفادار، مسئول
سنت	پای‌بندی به آداب و رسوم و اعتقادات مذهبی و فرهنگی	خاضع، فروتن، پذیرش سهم خود در زندگی، دینداری، احترام به سنت و اعتدال
همنوایی	مؤدب‌بودن، مطیع‌بودن، نظم‌فردی، احترام به والدین و بزرگ‌ترها	خودداری از کنش‌ها و تمایلاتی که سبب ناراحتی و صدمه زدن به دیگران شود و به منزله تعدی از هنجارها و انتظارات اجتماعی است
امنیت	سلامت، هماهنگی و ثبات جامعه در روابط خود	امنیت خانوادگی، امنیت ملی، نظم اجتماعی، جبران کمک و یاری دیگران
قدرت	پایگاه اجتماعی و پرستیژ، کنترل و تسلط بر مردم و منابع	قدرت اجتماعی، اقتدار، ثروت، حفظ تصویر اجتماعی من
موفقیت	موفقیت فردی از طریق رقابت براساس معیارهای اجتماعی	موفق، توانا، جاه طلب، ذی نفوذ
انگیزش	هیجان، نوحوایی، مبارزه در زندگی	شهامت، داشتن زندگی متنوع و هیجان‌انگیز
لذت طلبی	احساس رضایت و کامروایی در زندگی	لذت و خشنودی نفسانی، زندگی لذت بخش
خود اتکایی	تفکر و انتخاب کنش مستقل، خلاقیت	خلاقیت، آزادی، استقلال، کنجکاوی، انتخاب اهداف خود
جهان‌روایی	حمایت و مدارا نسبت به رفاه همه افراد و حفاظت از طبیعت	وسعت نظر، فهم، عدالت اجتماعی، برابری، صلح جهانی، جهانی زیبا، هماهنگی با طبیعت و حفظ محیط زیست

بسیار سنتی	سنتی	تا حدودی سنتی	میان	تا حدودی مدرن	مدرن	بسیار مدرن
------------	------	---------------	------	---------------	------	------------

نمودار ۱ طیف ارزش‌های سنتی - مدرن

جدول ۲ ضرایب روایی متغیرها براساس آلفای کرونباخ

احساس وجود نابرابری	پای‌بندی دینی	جهت‌گیری سیاسی	میزان دسترسی به رسانه‌ها	توازن انتظارات و امکانات
۰/۷۵	۰/۷۶	۰/۶۸	۰/۵۲	۰/۶۴

ابزار تحقیق؛ روایی و اعتبار

پس از تعیین جامعه آماری تحقیق و نمونه، براساس فرضیه‌ها و متغیرهای تحقیق، پرسشنامه‌ای مقدماتی تنظیم و جهت رفع ابهامات احتمالی، در مناطق مختلف شهر توسط ۳۰ نفر پاسخگو به شیوه مصاحبه حضوری آزمون گردیده است. این پرسشنامه پس از بررسی اولیه و رفع برخی ابهام‌ها و تغییر برخی از گویه‌ها مجدداً از طریق ۳۰ نفر پاسخگو آزمون گردید.

پس از سنجش مقدماتی، اعتبار (Validity) و روایی (Reliability) وسیله سنجش براساس آلفای کرونباخ یا شاخص پایایی کل مقیاس، مطابق جدول (۲) مورد بررسی قرار گرفت.

پس از بررسی سازگاری درونی شاخص‌ها، اعتبار ابزار اندازه‌گیری براساس شیوه‌های اعتبار محتوا، اعتبار صوری و اعتبار عاملی مورد بررسی واقع شد. به بیان دیگر، با توجه به آن‌که روایی و اعتبار ابزار سنجش متغیر وابسته (تست بررسی ارزش‌های شوارتز) توسط شوارتز تأیید گشته و در مطالعات بین‌المللی، در ۵۲ کشور مورد استفاده واقع شده و در سنجش مفاهیم مورد نظر، کارایی و اعتبار خود را نشان داده بود، دارای اعتبار شناخته شد و پس از آن، تست جهت معادل‌سازی‌های مناسب به تنی چند از اساتید و صاحب‌نظران جامعه‌شناسی ارائه گردید و همچنین با ترجمه فارسی که توسط شوارتز و همکاران وی تهیه شده بود، مقایسه و همگن گردید. به علاوه برای اطمینان یافتن از صحت ایجاد یک عامل در ایجاد شاخص، از اعتبار عاملی و مدل تحلیل عامل استفاده شد [۳۱ و ۳۲].

آزمون‌های آماری

جهت تحلیل داده‌ها و آزمون فرضیه‌ها، براساس سطوح سنجش هر متغیر، آزمون‌های مناسب مورد استفاده واقع شد که برخی از مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از: ضریب همبستگی پیرسون، تحلیل واریانس، تحلیل واریانس چندراهه و رگرسیون چندگانه.

نتایج

بررسی برخی متغیرهای زمینه‌ای

متغیرهای زمینه‌ای، ارائه‌دهنده تصویری کلی از جمعیت مورد تحقیق هستند که تأثیر اساسی بر متغیرهای مورد بررسی دارند.

جدول ۳ توزیع نسبی جمعیت برحسب جنسیت پاسخگو

جنسیت	زن	مرد	جمع
فراوانی	۱۶۵	۲۰۰	۳۶۵
درصد	۴۵/۲	۵۴/۸	۱۰۰
نما = مرد			

جدول ۴ توزیع نسبی جمعیت برحسب سن پاسخگو

سن	۱۸-۳۰	۳۰+	جمع
فراوانی	۱۸۹	۱۷۶	۳۶۵
درصد	۵۱/۸	۴۸/۲	۱۰۰

براساس نتایج تحقیق، ۴۵/۲ درصد پاسخگویان مؤنث و در مقابل ۵۴/۸ درصد مرد بوده‌اند که در مجموع ۳۰/۴ درصد جمعیت نمونه سرپرست خانوار (مرد) و ۲۴/۷ درصد همسر (زن) بوده همچنین ۴۴/۹ درصد پاسخگویان فرزندان دختر و پسر خانواده‌های مورد

پاسخگویان است. متوسط سن پاسخگویان ۳۲/۱ بوده و ۲۵ درصد آنان ۲۲ سال، ۵۰ درصد آنان تا ۳۰ سال و سه چهارم جمعیت تا ۴۰ سال سن داشته‌اند. متوسط میزان تحصیلات جمعیت مورد بررسی ۱۲/۴ سال است. میانگین تعداد فرزند در جمعیت متأهل ۲/۶ و متوسط تعداد اعضای خانواده برابر ۳/۹ است و ۷۵ درصد جمعیت دارای خانواده‌های ۵ نفره هستند. میانگین مدت سکونت پاسخگویان در تهران ۲۶/۶ سال است.

متوسط درآمد و هزینه ماهانه جمعیت مورد بررسی به ترتیب ۱۶۵۷۲۶ و ۱۸۳۴۰۲ تومان است. ۲۵ درصد دارای درآمدی تا ۸۰۰/۰۰۰ تومان و نیمی از آنان دارای درآمد ماهانه تا ۱۳۰۰/۰۰۰ تومان هستند و سه چهارم ۲۰۰۰/۰۰۰ تومان درآمد دارند که در مقایسه با درآمد پدر یا میانگین ۲۰۱۹۰۸ تومان متوسط درآمد همسر یا ۲۱۵۶۸۸ تومان از میزان کم‌تری برخوردار هستند. مقایسه درآمد و هزینه ماهانه جمعیت مورد بررسی، بیانگر عدم کفایت درآمد پاسخگویان نسبت به هزینه‌ها است.

بررسی بوده‌اند. به علاوه حدود ۵۲ درصد پاسخگویان در گروه سنی جوان (۳۰-۱۸ سال) و ۴۸ درصد در گروه سنی بزرگسال (۳۰ سال و بیش‌تر) بوده‌اند. ۵۶ درصد پاسخگویان متأهل و ۴۴ درصد مجرد بوده‌اند. اکثر پاسخگویان (۹۶/۷ درصد) شیعه هستند. ۲/۶۵ درصد آن‌ها متولد تهران، ۵۵/۳ درصد متولد فارس و ۳۰/۷ درصد آذری هستند.

بررسی وضعیت تحصیلی پاسخگویان نشان می‌دهد که ۴۷/۴ درصد آنان دارای تحصیلات متوسطه تا دیپلم هستند. ۵/۸ درصد پاسخگویان دارای مشاغل بلندمرتبه از قبیل استادی دانشگاه، مهندسی، پزشکی، دندان پزشکی و داروسازی هستند و تنها ۰/۳ درصد را مدیران عالی رتبه تشکیل می‌دهند. در بین مشاغل پاسخگویان، بیش‌ترین درصد به مشاغل کارمندان دون پایه با ۹/۶ درصد اختصاص دارد و حدود ۲۲ درصد پاسخگویان خانه‌دار هستند. ۷/۷ درصد نیز بیکار بوده‌اند.

جدول ۵، بیانگر برخی مشخصات جمعیت‌شناختی

جدول ۵ توزیع نسبی جمعیت برحسب برخی مشخصات پاسخگویان

ویژگی	میانگین	انحراف استاندارد	چارک اول	چارک دوم	چارک سوم	تعداد
سن	۳۲/۱۸	۱۱/۲۲	۲۲	۳۰	۴۰	۳۶۵
تحصیلات	۱۲/۴۳	۳/۴۸	۱۲	۱۲	۱۵	۳۶۵
تعداد فرزند	۲/۶۴	۱/۵۶	۲	۲	۳	۱۸۲
درآمد (تومان)	۱۶۵۷۲۶/۸	۱۲۰۹۰۷/۹	۸۰۰۰۰	۱۳۰۰۰۰	۲۰۰۰۰۰	۱۹۴
هزینه ماهانه (تومان)	۱۸۳۴۰۲/۷	۱۲۷۴۹۶/۶	۸۸۵۰۰	۱۵۰۰۰۰	۲۵۰۰۰۰	۳۶۵
تعداد اعضا خانواده	۳/۹۷	۱/۴۰	۳	۴	۵	۳۴۸
مدت سکونت در تهران	۲۶/۶۳	۱۱/۴۶	۲۰	۲۴	۳۳	۳۶۵
تحصیلات پدر	۷/۸۰	۶/۰۵	۱/۵	۷/۰	۱۲	۳۶۵
درآمد پدر	۲۰۱۹۰۸/۶	۱۵۱۱۳۹/۷	۱۰۰۰۰۰	۱۵۰۰۰۰	۲۵۰۰۰۰	۱۶۴
درآمد همسر	۲۱۵۶۸۸/۹	۱۶۱۳۵۱/۰	۱۰۷۵۰۰	۱۶۰۰۰۰	۲۵۰۰۰۰	۹۰

جدول ۶ توزیع نسبی جمعیت برحسب پای‌بندی دینی

پای‌بندی	فراوانی	درصد
ضعیف	۵۶	۲۵/۲
متوسط	۲۱۹	۴۱/۷
قوی	۹۰	۳۲/۶
جمع	۳۶۵	۱۰۰

جدول ۶ بیانگر میزان پای‌بندی دینی پاسخگویان است. نتایج جدول بیانگر آن است که ۴۱/۷ درصد دارای پای‌بندی دینی متوسط و ۳۲/۶ درصد دارای پای‌بندی قوی هستند که در مجموع بیانگر مذهبی بودن جامعه آماری است. همچنین آماره‌های شاخص پای‌بندی دینی دارای میانگین ۳۴/۵ بوده، میانه و نما نزدیک به هم هستند که با توجه به اندک بودن میزان چولگی و کشیدگی

نشان‌دهنده نرمال بودن توزیع است.

نتایج بررسی میانگین گویه‌ها در ابعاد اعتقادی، عواطف دینی و رفتاری به ترتیب با میانگین‌های ۴/۱۷، ۳/۸۵ و ۳/۵۳، بیانگر بالا بودن میانگین پاسخگویان در ابعاد اعتقادی و عواطف دینی پاسخگویان است و گویه‌های مرتبط با ابعاد رفتاری پای‌بندی دینی از میانگین کم‌تری برخوردار دارند. همچنین میانگین نمرات پاسخگویان در عبادات فردی برابر با ۳/۹۸ است که بیش از میانگین نمرات پاسخگویان در عبادات جمعی (۲/۹۵) است که بیانگر کاهش توجه پاسخگویان به عبادات جمعی است. این نتایج با تحقیقات سراج‌زاده و جواهری سازگاری دارد [۳۳ و ۳۴].

جدول ۸ بیانگر احساس وجود نابرابری در جامعه است. حداقل نمره در این شاخص ۵ و حداکثر آن ۳۵ بوده است. براساس نتایج فوق، بیش از نیمی از افراد دارای احساس نابرابری شدید بوده، ۴۲/۲ درصد نیز معتقد به وجود نابرابری در جامعه در حد متوسط هستند. به عبارت دیگر حدود ۹۵ درصد معتقد به وجود نابرابری متوسط و شدید در جامعه بوده و تنها ۵/۵ درصد به وجود نابرابری کم در جامعه معتقد هستند. میانگین ۲/۲۵ و میانه ۲۶، تقریباً نزدیک به هم است، ولی نما با نمره ۲۷ از آن‌ها فاصله دارد. توزیع، دارای کشیدگی اندکی (۰/۸۴) بوده، با داشتن چولگی ۰/۶۵۲- دارای چولگی اندکی به سمت چپ است.

جدول ۷ توزیع نسبی جمعیت برحسب جهت‌گیری سیاسی

جهت‌گیری	فراوانی	درصد
منفی	۸۷	۲۳/۸
میانه	۲۲۷	۶۲/۲
مثبت	۵۱	۱۴/۰
جمع	۳۶۵	۱۰۰

جدول ۹ توزیع جمعیت برحسب میزان توازن انتظارات و امکانات

توازن	فراوانی	درصد
نامناسب	۲۱۳	۵۸/۴
مناسب	۸۶	۲۳/۶
کاملاً مناسب	۶۴	۱۷/۵
جمع	۳۶۵	۱۰۰

جدول ۷ بیانگر جهت‌گیری سیاسی پاسخگویان است. نتایج جدول نشان می‌دهد که ۶۲ درصد پاسخگویان دارای جهت‌گیری سیاسی میانه بوده، حدود ۲۴ درصد دارای جهت‌گیری سیاسی منفی و ۱۴ درصد دارای جهت‌گیری سیاسی مثبت هستند. میانگین، میانه و نما حدوداً نزدیک به هم است و با اندکی تسامح می‌توان پذیرفت که توزیع نرمال است. در این صورت، بهترین آماره توصیف‌کننده آن میانگین است. بنابراین می‌توان گفت که جهت‌گیری سیاسی ۶۸ درصد افراد در محدوده متوسط توزیع (۲۶/۴۴ ± ۰/۴۷) قرار دارد.

حداقل نمره در این شاخص ۲ و حداکثر ۶ بوده که به سه مقوله توازن نامناسب، توازن مناسب و توازن کاملاً مناسب بین انتظارات و امکانات تقسیم شده است.

نتایج جدول ۹ بیانگر این است که بیش از نیمی از پاسخگویان (یا ۵۸/۴ درصد) دارای توازن نامناسب بین انتظارات و امکانات، و ۲۳/۶ درصد دارای امکانات و انتظارات مناسب و متعادل بوده‌اند و امکانات ۱۷/۵ درصد از پاسخگویان بیش از انتظارات آن‌ها است.

جدول ۱۰ بیانگر توزیع پاسخ‌های پاسخگویان به گویه‌های طیف ارزش‌های سنتی - مدرن است که ۵۷ گویه دارد که به هر یک، با توجه به اهمیتی که برای پاسخگو داشته، از صفر تا هفت نمره داده شده است. نمره صفر به این معنا است که این ارزش اصلاً در زندگی برای پاسخگو مهم نیست و نمره هفت به معنای بسیار مهم است.

بررسی میانگین پاسخ‌ها به ۵۷ گویه طیف ارزش‌های سنتی - مدرن نشان داده که بیش‌ترین میانگین به ترتیب متعلق به گویه ۵۰ (حفظ محیط زیست) با میانگین ۵/۶۹، گویه ۳۴ (امنیت برای خانواده) با میانگین

جدول ۸ توزیع نسبی جمعیت برحسب احساس وجود نابرابری

احساس نابرابری	فراوانی	درصد
کم	۲۰	۵/۵
متوسط	۱۵۴	۴۲/۲
شدید	۱۹۱	۵۲/۳
جمع	۳۶۵	۱۰۰

جدول ۱۰ توزیع نسبی پاسخگویان برحسب جهت‌گیری ارزشی سنتی - مدرن

جهت‌گیری	فراوانی	درصد
بسیار سنتی	۹	۲/۵
سنتی	۵۵	۱۵/۱
تا حدودی سنتی	۱۲۴	۳۴/۰
میانه	۱۰۳	۲۸/۲
تا حدودی مدرن	۵۷	۱۵/۶
مدرن	۱۴	۳/۸
بسیار مدرن	۳	۰/۸
جمع	۳۶۵	۱۰۰

تقسیم مجموع نمرات به ۷ طبقه، ارقام جدول فوق بیانگر آن است که براساس نتایج ۲/۵ درصد پاسخگویان دارای ارزش‌های بسیار سنتی، ۱۵ درصد سنتی و ۳۴ درصد تا حدودی سنتی بوده‌اند. به عبارت دیگر، نیمی از پاسخگویان دارای ارزش‌های سنتی هستند. ۲۸/۲ درصد در میانه طیف سنتی - مدرن قرار داشته‌اند، حدود ۲۰ درصد دارای ارزش‌های مدرن بوده‌اند و تنها ۰/۸ درصد ارزش‌های بسیار مدرن داشته‌اند.

بررسی آماره‌های شاخص طیف ارزش‌های سنتی - مدرن، نشان‌دهنده آن است که میانگین طیف ارزش‌های سنتی، مدرن ۲۰۶ و میانه آن ۲۰۵ است که نزدیک میانگین قرار دارد و با اندکی تسامح می‌توان پذیرفت که توزیع نرمال است و انحراف معیار توزیع برابر با ۱۹/۳۳ است. به عبارت دیگر می‌توان گفت که ارزش‌های ۶۸ درصد افراد در محدوده $(۲۰۶ \pm ۱۹/۳۳)$ طیف قرار دارد.

بررسی روابط متغیرهای زمینه‌ای با ارزش‌های سنتی

- مدرن

بررسی رابطه میان متغیرهای مستقل و جهت‌گیری ارزشی نشان می‌دهد که برخی متغیرها، مانند سن و جنس با جهت‌گیری ارزشی افراد رابطه دارند که در این‌جا برخی از این روابط به اجمال تشریح می‌شود.

نتایج جدول ۱۱ نشان می‌دهد که زنان، نسبت به مردان، دارای جهت‌گیری ارزشی سنتی تری هستند. تفاوت میانگین‌های ارزش‌های زنان و مردان بسیار معنادار بوده، مقدار آماره اتا که نشانگر شدت همبستگی بین متغیر مستقل و وابسته است، حکایت از رابطه متوسط میان جنسیت و جهت‌گیری ارزشی دارد.

نتایج جدول ۱۲ نشان می‌دهد که جوانان یا افراد دارای ۱۸ تا ۳۰ سال، بیش از بزرگسالان دارای ارزش‌های مدرن هستند. مقدار آماره اتا نیز نشان‌دهنده همبستگی متوسط بین سن و جهت‌گیری ارزشی است.

نتایج تحلیل واریانس چند راهه (Multivariate Analysis of Variance) درباره متغیرهای زمینه‌ای، مانند سن، جنس، تحصیلات و منطقه سکونت نیز نشان می‌دهد که رابطه ارزش‌ها و جنسیت معنادار بوده، زنان، نسبت به مردان، دارای جهت‌گیری ارزشی سنتی تری هستند. در این مورد آماره F برابر با ۱۱/۵۱۷، و در سطح ۰/۰۰۱

۵/۵۴، گویه ۵۲ (احترام گذاشتن به والدین و بزرگ‌ترها) با میانگین ۵/۵۲، گویه ۴۳ (مستقل) با میانگین ۵/۴۹، گویه ۱۴ (آرامش درونی) با میانگین ۵/۴۷ و گویه ۱۷ (آزادی عمل و اندیشه) با میانگین ۵/۴۱ هستند که از این موارد تنها گویه ۱۷ و ۴۳ متعلق به ارزش‌های مدرن بوده و بقیه موارد، متعلق به ارزش‌های سنتی است.

در میان ارزش‌های سنتی، کم‌ترین میانگین اختصاص به گویه ۵۶ (پذیرش سهم خود در زندگی) با میانگین ۳/۹۴ دارد و در میان ارزش‌های مدرن، کم‌ترین میانگین متعلق به گویه ۶۹ (خوش‌گذران) با میانگین ۳/۶۳ است. در مجموع، در گویه‌های طیف ارزش‌های سنتی، ۱۳ مورد با میانگین ۵ و بیش‌تر وجود دارد که حاکی از اهمیت ارزش‌های فوق در نزد پاسخگویان است، در حالی که در گویه‌های طیف ارزش‌های مدرن، تنها ۵ مورد با میانگین ۵ و بیش‌تر است که نشان‌دهنده اهمیت بیش‌تر ارزش‌های سنتی در زندگی پاسخگویان است.

در طیف ارزش‌های سنتی گویه ۵۶ (پذیرش سهم خود در زندگی) با ۱۱/۸ درصد و گویه ۳۰ (احترام به سنت‌ها) با ۹/۰ درصد، بیش‌ترین درصد نمره صفر - به معنای گویه فاقد اهمیت در زندگی پاسخگو - را به خود اختصاص داده‌اند.

همچنین در طیف ارزش‌های مدرن، گویه ۳۹ (حق رهبری و دستور دادن) با ۲۲/۲ درصد و گویه ۳۶ (بلند پروازی) با ۱۸/۱ درصد، دارای بیش‌ترین درصد نمره صفر بوده‌اند.

لازم به تذکر است که حداقل نمره در طیف مذکور برابر ۱۵۴ و حداکثر نمره ۲۷۳ بوده است که با توجه به

جدول ۱۱ آزمون تحلیل واریانس ارزش‌ها برحسب جنسیت

مقدار ETA	سطح معناداری	مقدار F	جنسیت			میانگین
			انحراف استاندارد	مرد	انحراف استاندارد	
۰/۱۵	۰/۰۰۳	۸/۸۰	۲۰/۰	۲۰۹/۰۲	۱۸/۰۱	۲۰۳/۰۵

جدول ۱۲ آزمون تفاوت میانگین ارزش‌ها برحسب سن

مقدار ETA	سطح معناداری	مقدار F	گروه سنی			میانگین
			انحراف استاندارد	بزرگسال	انحراف استاندارد	
۰/۱۰	۰/۰۴۹	۳/۸۸	۱۸/۴۸	۲۰۴/۲۶	۱۹/۹۵	۲۰۸/۲۴

جدول ۱۳ تحلیل واریانس چندراهه متغیرهای زمینه‌ای با ارزش‌ها

Eta	Sig	F	میانگین مربعات	مجموع مربعات	DF	منبع تغییرات
۰/۴۴۹	۰/۰۰۰	۷/۴۲۷	۲۲۹۱/۳۵	۲۷۴۹۶/۲۸	۱۲	مدل تصحیح شده
۰/۱۷۹	۰/۰۰۱	۱۱/۵۱۷	۳۵۵۲/۹۲	۳۵۵۲/۹۲	۱	جنسیت
۰/۱۷۰	۰/۰۰۱	۱۰/۶۶۴	۳۲۸۹/۸۶	۳۲۸۹/۸۶	۱	وضع تأهل
۰/۴۰۷	۰/۰۰۰	۱۰/۰۳۸	۳۰۹۶/۸۰	۲۱۶۷۷/۵۹	۷	منطقه مسکونی
۰/۰۳۱	۰/۹۱۴	۰/۱۷۳	۵۳/۴۵۰	۱۶۰/۳۴۹	۳	تحصیلات
-	-	-	۳۰۸/۵۰	۱۰۸۵۹۳/۹	۳۵۲	خطا
مقدار $R^2 = ۰/۲۲۷$						

جدول ۱۴ ضرایب همبستگی پیرسون متغیرهای زمینه‌ای با جهت‌گیری ارزشی

متغیر	سن	درآمد	مدت سکونت	تحصیلات	تعداد فرزند
ضریب همبستگی	**	*	*	۰/۰۴۵	*
سطح معناداری	۰/۰۰۱	۰/۰۳	۰/۰۴	۰/۱۹	۰/۰۴

اتا برابر با ۰/۱۷ بوده، نشان‌دهنده همبستگی متوسط میان دو متغیر است.

ارقام جدول ۱۳، همچنین بیانگر رابطه معنادار ارزش‌های پاسخگویان با منطقه مسکونی است. مقدار آماره F، برابر با ۱۰/۰۳۸ بوده که بیانگر تفاوت معنادار میانگین ارزش‌های ساکنین مناطق مختلف در سطح ۰/۰۰۰۱ است. مقدار آماره اتا، نشان‌دهنده همبستگی متوسط منطقه مسکونی با نظام ارزشی پاسخگویان است. آزمون‌های معناداری شِف و توکی (Scheffe & Tukey)

نیز وجود تفاوت معنادار میان میانگین ارزشی ساکنین مناطق مختلف را تأیید می‌کند. در مجموع، ساکنین مناطق

معنادار است. مقدار آماره اتا که شدت همبستگی بین متغیر مستقل و وابسته را نشان می‌دهد برابر با ۰/۱۷۹ است. این نتایج همچنین بیانگر آن است که رابطه وضع تأهل با ارزش‌ها معنادار است. میانگین ارزش‌های سنتی - مدرن افراد مجرد و مطلقه به ترتیب برابر با ۲۰۴ و ۲۰۵ و کم‌تر از سایرین است. به عبارت دیگر، نظام ارزشی افراد متأهل و بیوه سنتی‌تر از سایرین است و همچنین افراد مطلقه با میانگین ۲۱۹/۵ و مجردین با میانگین ۲۰۸/۹ دارای ارزش‌های مدرن‌تر هستند.

مقدار سطح معناداری متناظر با آماره F برابر با ۱۰/۶۶۴ بوده که در سطح ۹۹ درصد معنادار است. مقدار

سنتی تر است و همچنین رابطه مثبت و معنادار میزان درآمد و مدت سکونت در شهر و تعداد فرزندان با جهت‌گیری ارزشی، بیانگر آن است که افرادی که دارای درآمد بیشتر و سابقه سکونت شهری بیشتر بوده، تعداد فرزندان بیشتری دارند، از جهت‌گیری ارزشی مدرن‌تری برخوردارند.

نتایج جدول ۱۵ نشان می‌دهد که جهت‌گیری ارزشی پاسخگویان با متغیرهای پای‌بندی دینی، احساس وجود نابرابری در جامعه، هویت طبقاتی ذهنی و میزان دستیابی به اهداف در زندگی رابطه معنادار و منفی دارد (گرچه برخی همبستگی‌های به‌دست آمده از قوت لازم برخوردار نیست، اما به هر حال نشانه پیوستگی جهت‌گیری ارزشی با این متغیرها است). به عبارت دیگر، هرچه فرد مذهبی‌تر باشد، احساس وجود نابرابری بیشتر در جامعه کند، توازن بیشتر تری بین امکانات و انتظاراتش موجود باشد و

۱۳ و ۴ با میانگین‌های ۲۱۹ و ۲۱۱ نسبت به سایر مناطق از ارزش‌های مدرن‌تری برخوردار هستند و ساکنین منطقه ۱۶ (جنوب تهران) با میانگین ۱۹۵/۹ نسبت به سایر مناطق، از ارزش‌های سنتی‌تری برخوردارند.

از میان متغیرهای وارد شده در مدل، متغیر تحصیلات، بر خلاف انتظار، رابطه معناداری با ارزش‌ها نداشته است. مقدار آماره متناظر با F مدل تصحیح شده برابر با ۷/۴۲۷ است که در سطح ۰/۰۰۰۱ معنادار است و مقدار آماره t برابر با ۰/۴۴۹ است که نشان‌دهنده رابطه متوسط متغیرهای وارد شده در مدل با نظام ارزشی پاسخگویان است.

بر اساس نتایج جدول ۱۴، بررسی رابطه همبستگی میان متغیرهای زمینه‌ای نشان می‌دهد که سن افراد با جهت‌گیری ارزشی، رابطه منفی و معنادار دارد. به عبارت دیگر، هرچه سن فرد بیشتر باشد، جهت‌گیری ارزشی اش

جدول ۱۵ ضرایب همبستگی پیرسون بین متغیرهای مستقل و جهت‌گیری ارزشی

متغیر	ارزش‌ها	پای‌بندی دینی	نابرابر	پایگاه اجتماعی	دست‌رسی به رسانه	خاستگاه خانوادگی	توازن انتظاراتها و امکانات	جهت‌گیری سیاسی	هویت طبقاتی ذهنی
پای‌بندی دینی	۰/۲۶۰***								
احساس وجود نابرابری	۰/۰۹۴*	۰/۲۰۵***							
پایگاه اجتماعی	۰/۰۹۵*	۰/۱۹۲***	۰/۰۶۲						
دست‌رسی به رسانه	۰/۰۹۰*	۰/۰۳	۰/۱۲	۰/۱۱*					
خاستگاه خانوادگی	۰/۰۰۳	۰/۲۸	۰/۱۴	۰/۰۱	۰/۱۹***	۰/۱۱			
توازن انتظاراتها و امکانات	۰/۰۰۸	۰/۰۵	۰/۵۰	۰/۱۹***	۰/۱۹	۰/۴۱	۰/۱۸۷***	۰/۰۶	
جهت‌گیری سیاسی	۰/۰۰۳	۰/۳۷۹***	۰/۴۶۵***	۰/۱۷***	۰/۲۸۴***	۰/۱۰۹*	۰/۱۶۲***	۰/۰۰۱	۱
هویت طبقاتی ذهنی	۰/۰۰۸*	۰/۰۴۳	۰/۰۳۶	۰/۰۰۱	۰/۰۰۰	۰/۰۱	۰/۰۰۱	۰/۰۰۴	۰
دستیابی به اهداف	۰/۲۰۰***	۰/۱۲۴***	۰/۰۰۹	۰/۰۰۸	۰/۲۳۸***	۰/۰۳	۰/۳۲۶***	۰/۱۶۷***	۰/۳۳***
	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۷	۰/۰۰۷	۰/۰۰۰	۰/۳۳	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰	۰/۰۰۰

جدول ۱۶ مشارکت نسبی متغیرهای مستقل در جهت‌گیری ارزشی

مقدار بتا	سطح معناداری بتا	متغیرها به ترتیب ورود به معادله
-۰/۰۲۵	۰/۰۰۰	پای‌بندی دینی
-۰/۲۲۰	۰/۰۰۰	دستیابی به اهداف
-۰/۱۳۰	۰/۰۱۴	هویت طبقاتی ذهنی
۰/۱۱۹	۰/۰۱۹	احساس وجود نابرابری
-۰/۱۲۳	۰/۰۱۲	جنسیت
-۰/۱۱۴	۰/۰۲۳	سن
مقدار $F = ۱۱/۵۷$	مقدار ثابت = $۲/۷۸$	مقدار $R = ۰/۴۳۰$
سطح معناداری $F = ۰/۰۰۰$		مقدار $R^2 = ۰/۱۸۵$

برداشته شد تا بتواند راه را برای انجام تحقیقات بعدی هموار سازد. در جوامع انتقالی و در حال گذار، یکی از دغدغه‌های اصلی، احتمال تغییرات ارزشی و انفصال از میراث فرهنگی جامعه است. نتایج تحقیق حاضر نشان می‌دهد که مردم تهران هنوز از مبانی ارزشی قوی برخوردار هستند و همچنین میزان اهمیت ارزش‌های مذهبی در آن‌ها قابل توجه است.

نتایج تحقیق در مجموع نشان داده است که عوامل سن، جنس، پای‌بندی دینی، احساس وجود نابرابری، هویت طبقاتی ذهنی، میزان دستیابی به هدف‌ها در زندگی و همچنین توازن بین انتظارات و امکانات در نوع جهت‌گیری ارزشی افراد تأثیر داشته است. بنابراین، فرضیه‌های ۳، ۴، ۵، ۸ و ۱۰ تأیید شد.

از سوی دیگر، نتایج تحقیق نشان می‌دهد که افراد دارای پای‌بندی دینی مثبت که دارای جهت‌گیری ارزشی سنتی‌تر نیز هستند، بیش از سایرین در جامعه احساس نابرابری می‌کنند. همچنین باید متذکر گردید که متغیرهای پایگاه اجتماعی، خاستگاه خانوادگی، جهت‌گیری سیاسی و تحصیلات با متغیر وابسته دارای رابطه غیرخطی بوده، در معادله رگرسیونی فاقد رابطه معنادار بوده‌اند. بنابراین فرضیه‌های ۱، ۲، ۶ و ۱۱ تحقیق تأیید نشد.

بر این مبنا، برای انجام تحقیقات بعدی توصیه می‌گردد که نقش رضایت از زندگی، رضایت اجتماعی و همچنین مشروعیت نظام اجتماعی در ساختار و نوع جهت‌گیری ارزشی افراد مورد بررسی قرار گیرد.

میزان دستیابی‌اش به اهداف در زندگی بیش‌تر باشد و به‌علاوه هویت طبقاتی ذهنی بالاتری برای خود قائل باشد، دارای جهت‌گیری ارزشی سنتی‌تری است.

جهت تشخیص رابطه صحیح میان جهت‌گیری ارزشی و عوامل اقتصادی اجتماعی، از رگرسیون چندگانه به روش (Stepwise) استفاده گردید و تبدیلات لازم برای ورود متغیرها به مدل رگرسیونی انجام گرفت (جدول ۱۶). مجموعه متغیرهای وارد شده در مدل در مجموع ۱۸/۵ درصد از تغییرات متغیر وابسته (جهت‌گیری ارزشی) را تبیین می‌کنند. براساس سطح معناداری و اهمیت میزان مشارکت متغیرهای مستقل در تبیین جهت‌گیری ارزشی (بتا)، متغیرهای پای‌بندی دینی، میزان دستیابی به هدف‌ها در زندگی، هویت طبقاتی ذهنی، احساس وجود نابرابری، جنسیت و سن به ترتیب اهمیت در معادله رگرسیونی وارد شده‌اند و همگی جهت‌گیری ارزشی را به‌طور معکوس پیش‌بینی می‌کنند. به عبارت دیگر، پای‌بندی دینی قوی‌تر، میزان دستیابی بیش‌تر به هدف‌ها در زندگی، هویت طبقاتی ذهنی بالاتر، بالاتر بودن میزان احساس وجود نابرابری در جامعه، بزرگسالی و مؤنث بودن، در دارا بودن جهت‌گیری ارزشی سنتی تأثیر دارد.

نتیجه‌گیری

تاکنون در زمینه ساختار ارزشی و جهت‌گیری ارزشی سنتی - مدرن در ایران تحقیقی انجام نشده است. در این راستا، تحقیق حاضر گام اولیه‌ای است که در این زمینه

منابع

۱۷. نیک خلق، عبدالحسین و وثوقی، منصور (۱۳۷۴) مبانی جامعه‌شناسی، تهران: انتشارات خردمند.
18. Sills, David (1972), *International Encyclopedia of Social Sciences* Vol. 15-17, No. 9-10, Mac Millan & Free press.
19. Schwartz, Shalom H. (1992) "Advances in Values Theory", in M. Zanna (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol.25, pp.1-65.
20. Schwartz, Shalom H. and Galit Sagie (2000) "Value Consensus and Importance: A Cross-National Study" *Journal of Cross-Cultural Psychology*, Vol.31, Issue.4.
21. Shwartz, Shalom H. and Eetta Prince Gibson (1998) "Value Priorities and Gender, *Social Psychology Quarterly*, Vol.61. No.1.
22. Moore, Melanie (1999) " Value Structures and Priorities of Three Generations of Japanese Americans, *Sociological Spectrum*, Jan Mar, Vol.19, Issue 1.
23. Manstead, Antony S.R. & Miles Hewstone (1996) "The Blackwell Encyclopedia of Social Psychology" Blackwell Publishers.
24. Schwartz Shalom H (1992) "Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Emprical Test in 20 Countries, Zanna (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol.25, pp.1-65.
25. Shwartz, Shalom H. and Anat Bardi (2001) "Value Hierarchies Across Cultures; Taking a Similarities Perspective, *Journal of Cross Cultural Psychology*.
26. Ting, kwok-fai and Chiu, Catherine C.H (2000) "Materialistic Values in Hong Kong and Guang Zhouia -Comparative Analysis of Two Chinese Societies" *Sociological Spectrum*, Vol.20.
27. Hyman, Herbert and Charles wright (1979) "Educations Lasting Effect on Values, Chicago: University of Chicago Press.
28. Frankland, Gene E., Michael Corbett and Dorothy Rudoni (1980) "Value Priorities ompObj of College Students: A longitudinal Study". *Youth and Society*, Vol.11, pp.267-93.
29. Hauntington, Samuel P. (1997) "Generation, cycles and their role in American Development" edited by R.J.Samuels, Lexington, MA: D.C.Hearth.
30. Lafferty, William M. (1976) "Basic Needs and Political Values: Some Perspective From Norway on Europe's Silent Revolution" *Bem Acta Sociologica*, No.19, pp.117-36.
۱. آرون، ریمون (۱۳۶۳) *مراحل اساسی اندیشه در جامعه‌شناسی*، ترجمه باقر پرهام، سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، چاپ سوم.
2. Rokeach, Milton (1973) "The Nature of Human Values" Free Press.
3. Markus, H.R. & Kitayama, S. (1994) "A Collective Fear of the Collective: Implications for Selves and Theories of Selves" *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol.20, pp.568-579.
4. Willims, Raymond (1968) "Valus" In E. Sills, *Internetal Encyclopedia of the Social Science*, Vol.6, Mac Millan Press.
5. Bourdieu, P. (1972) "Outline of a theory of practice", Cambridge University Press.
6. Markus, H.R. & Kitayama, S. (1994) "A Collective Fear of the Collective: Implications for Selves and Theories of Selves" *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol.20, pp.568-579.
7. Schwartz, Shalom H. (1993) "Toward Explanations of National Differences in Value Priorities, XXIV Congress of Interamerican Society of Psychology.
8. Feader, Norman T(1984) "Masculinity, Femininity, Psychological Androgyny and the Structure of Values", *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 47, p 604-20.
9. Kohn, M & Schooler, C. (1983) " Work and Personality" norwood, Nj: Ablex.
۱۰. محسنی، منوچهر (۱۳۷۵)، بررسی آگاهی‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی - فرهنگی در ایران، انتشارات دبیرخانه شورای فرهنگ عمومی کشور.
11. Schwartz, Shalom H. (1992) "Advances in Values Theory", in M. Zanna (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol.25, pp.1-65.
۱۲. دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۸) لغت‌نامه دهخدا، زیر نظر محمد معین و سید جعفر شهیدی، انتشارات بی‌تا، تهران، جلد ۸.
۱۳. بیرو، آلن (۱۳۶۶)، *فرهنگ علوم اجتماعی*، ترجمه باقر ساروخانی، تهران: انتشارات کیهان.
۱۴. آزاد ارمکی، تقی (۱۳۷۴) *سنت، نوگرایی، توسعه، نشریه فرهنگ توسعه، فروردین و اردیبهشت*.
۱۵. احمدی، بابک (۱۳۷۷) *معمای مدرنیته*، تهران: نشر مرکز.
16. Swingwood, Alen, (1998) "Cultural Theory and the Problem of Modernity, MacMillan Press.

35. Gohnsoon, A.G. (2000) *The blackwell dictionary of Sociology*. sec. ed. Blackwell Publishers.
۳۶. چلیپی، مسعود (۱۳۷۵) جامعه‌شناسی نظم، تهران: نشر نی.
۳۷. مقدس، علی اصغر (۱۳۷۴) ساختار شغلی و تحرک اجتماعی در استان‌های فارس، کهگیلویه و بویراحمد، مطالعه شهرهای شیراز و یاسوج، پایان‌نامه دکتری جامعه‌شناسی، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
38. Stark, R. and Glarck, C. (1965) *Religion and Society intension*, Chicago; Rand Mc Nally.
۳۱. سرمد، زهره؛ بازرگان، عباس و حجازی، الهه (۱۳۷۶) روش‌های تحقیق در علوم رفتاری، تهران: انتشارات آگه.
۳۲. دواس، دی‌ای (۱۳۷۶) پیمایش در تحقیقات اجتماعی، ترجمه هوشنگ نایبی، تهران: نشر نی.
۳۳. سراج‌زاده، سید حسین، نگرش‌ها و رفتارهای دینی نوجوانان تهرانی و دلالت‌های آن برای نظریه سکولار شدن، نمایه پژوهش، شماره ۸ و ۷: ۱۰۵-۱۱۹.
۳۴. جواهری، فاطمه (۱۳۸۰) گرایش به دعا درمانی و پیامدهای آن، پایان‌نامه دکترای جامعه‌شناسی، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی.

